

ПСИХОЛОГІЧНА ОПТИМІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАЦІ

Валерій Маслов

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

Проаналізовано сучасну ситуацію стосовно недостатньої психологізації навчально-виховного процесу в закладах освіти. Розглянуто підхід, який дає змогу підвищити ефективність цього процесу, застосовуючи діагностику індивідуальних психологічних особливостей, їх урахування надалі в процесі навчання й виховання учнів за допомогою відповідних психолого-педагогічних методів, прийомів і засобів, диференційовано та індивідуально адаптованих.

Ключові слова:

психологія; учень; учитель; психічний стан; індивідуальні особливості; методи дослідження; спрямованість; темперамент; характер; здібності.

Аннотация:

Маслов Валерий. Психологическая оптимизация педагогического труда.
Проанализирована ситуация, связанная с недостаточным уровнем психологизации учебно-воспитательного процесса в учебных заведениях. Рассмотрен подход, дающий возможность повысить эффективность этого процесса с применением диагностики индивидуальных психологических особенностей, их последующего учета в процессе обучения и воспитания учащихся с помощью соответствующих психолого-педагогических методов, приемов и средств, дифференцировано и индивидуально адаптированных.

Ключевые слова:

психология; ученик; учитель; психическое состояние; индивидуальные особенности; методы исследования; направленность; темперамент; характер; способности.

Resume:

Maslov Valerii. Psychological optimization of pedagogical work.

The author analyzed the situation connected with an insufficient level of psychologization of the educational process in educational institutions. There has been studied the approach which gives an opportunity to increase the efficiency of the process by using the diagnosis of individual psychological characteristics, their subsequent accounting in the process of training and education of students with the appropriate psycho-pedagogical methods, techniques and tools that are differentiated and individually adjusted.

Key words:

psychology; student; teacher; mental state; individual characteristics; research methods; focus; temperament; character; abilities.

Постановка проблеми. Перехід українського соціуму до нової соціально-економічної формації зумовив появу багатьох позитивних здобутків. Але в кожному позитивному явищі та процесі завжди є зворотний бік. Ось і в галузі освіти, поряд з суттєвими корисними нововведеннями, був втрачений цілий ряд досягнень попередніх поколінь. Найчастіше вони скасовувалися «за компанію», разом з ідеологічними традиціями радянської доби. Своїх національних досягнень напрацьовано поки ще занадто мало. Еволюційно складалося таке становище, за якого доводиться іноді відновлювати кращі зі старих освітніх традицій і тільки на цьому ґрунті генерувати нові ідеї. На це, на жаль, потрібно дуже багато часу. Зазвичай іде активний пошук напрямів, технологій, методик, методів, прийомів і засобів досягнення бажаної мети. Більшість з них є високовитратними. Однак часто нереалізованим залишається вкрай ефективний шлях поліпшення процесу навчання й виховання в навчальному закладі, який потребує не надто значних додаткових фізичних, психічних і матеріальних витрат. Саме цим шляхом оптимізації навчально-виховного процесу в навчальному закладі є його психологізація.

Формулювання цілей статті. У статті розглядається підхід, який дає змогу підвищити ефективність психологізації навчально-виховного процесу в закладах освіти з застосуванням діагностики індивідуальних психологічних особливостей, їх подальшого

врахування в процесі навчання й виховання учнів за допомогою відповідних диференційовано й індивідуально адаптованих психолого-педагогічних методів, прийомів і засобів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтерес до нового завжди був притаманний будь-якій людині. Цей інтерес часто сполучається з критикою на адресу сучасності, своєрідним незадоволенням нею. На всіх перехідних етапах розвитку людства відбувалося невизнання, ревізія й відкидання попередніх, традиційних знань і підходів до соціальних процесів і явищ, виникнення нових, що піддавали сумніву все з минулого. Замість класичних, фундаментальних знань завжди з'являлися ті, які обов'язково повинні були привернути увагу людей своєю незвичайністю, сенсаційністю, нетрадиційністю. У нашому суспільстві саме зараз розвивається така ситуація, за якої дуже популярними стали представники неформальних напрямів і галузей знань про людину й природу. Серед них астрологи, знахарі, екстрасенси та інші. Прихильники таких нетрадиційних теорій і практик їхнього застосування найчастіше мають неглибоке уявлення про класичне наукове знання щодо людини, яке започатковано ще в давні часи й пройшло перевірку століттями. Нерідко це малоосвічені люди, які перебувають у конфлікті з офіційною наукою. Дехто з них дійсно самостійно накопичив суму знань, має певну підготовку в тій чи іншій галузі. Найчастіше така підготовка

має еkleктичний, несистемний характер і не дає фактичної можливості професійного й високоефективного досягнення позитивних результатів впливу на особистість.

З історії ми знаємо, що дійсно все нове часто підлягало остракізму. Майже всі наукові відкриття приходили до людей після подолання багатьох труднощів і перешкод, гонінь на їхніх авторів. І все ж значна кількість таких результатів людського пошуку була згодом обґрунтована, науково доведена й представлена громадськості. Саме це й відрізняє багато сучасних псевдонаукових «інновацій» від наукових відкриттів минулого, які були також свого часу невизнаними. Дійсно, усі ці гороскопи й геніальні «передбачення» мають правдоподібний і наукоподібний, за зовнішніми ознаками, вигляд, іноді дійсно збігаються з реальністю на рівні випадковості. Тому цілком закономірно, що рекламні площі рясніють запрошеннями на сеанси й зустрічі з їхніми творцями – такими собі «унікальними людьми». А проста людина в критичній ситуації нерідко не знає, до кого звернутися, і йде або в релігійну секту, або до батюшки в церкву, або до знахарки, або до екстрасенса ... А ось до науковця-психолога – дуже рідкою. Причини цього явища потребують спеціальної суспільної уваги й спеціальних системних досліджень.

Характерним є те, що інтерес до невідомого, загадкового проста людина, яка не є дослідником, виявляє найчастіше в періоди життєвих криз, негараздів, щоб знайти найбільш просте розв'язання труднощів і підтримку у своїх сумнівах. Поки що наша східнослов'янська традиція не передбачає в стресовій ситуації звертатися до фахівців-психологів, учених. Бо психологи ще не визнані в народі тими людьми, які можуть допомогти в скрутній ситуації. Мабуть, це великий недолік сучасної психологічної науки і практики – робота на самих себе й заради самих себе. Не на такий «інтеріоризаційний» підхід до сфери застосування можливостей цієї цікавої й корисної науки розраховують як офіційна влада, так і соціум. Загалом роль і місце психології як науки і практики навчально-виховного процесу поки що недостатньо визначені, нечітко з'ясовані й сформульовані. Але життєва й професійна педагогічна практика потребують психологічної фасилітації й вдячні науці за неї. Деякі рекомендації з цього приводу й наводимо в статті.

Головними фігурами закладів освіти завжди були й залишаються учень і вчитель. А кожен учень і вчитель є неповторною, унікальною особистістю, якій притаманна своя, персональна палітра індивідуальних переконань, рис і якостей. Передові, найбільш досвідчені вчителі

завжди враховують і максимально застосовують це знання, попередньо його здобуваючи. Дослідниками виявлено, що викладач, який практично застосовує психологічні методи, прийоми й засоби в роботі, досягає значно кращих результатів, ніж «емпірики» [1; 2; 4; 5].

Отже, учень і вчитель ... У процесі підготовки до першої зустрічі з новою аудиторією (клас, група) викладач дізнається про склад цієї аудиторії. Так, від кількості учасників взаємодії в системі «вчитель – учнівська аудиторія» безпосередньо залежить рівень доступності інформації, сила голосу, стиль поведінки, місце розташування учителя під час заняття. Вивчення рівня й характеру освіченості аудиторії дає змогу творити модель професіоналізації навчального матеріалу. На жаль, у процесі комплектування класів і навчальних груп не завжди враховується різний рівень підготовки учнів.

Крім того, уже в процесі самого навчального заняття вчителю доводиться стикатися з ситуативними змінами психічних станів, настроїв аудиторії. Вони можуть бути як випадковими, так і закономірними. Важливо вчасно помітити ці зміни (але іноді – розумно «не помітити»!) й адекватно, виходячи з інтересів навчального процесу й перспективи навчально-виховної співпраці, відреагувати на них. Перевіреною і надійною прийомом є вияв педагогічного оптимізму, гумор, жарт. Крім того, дуже важливим є початкове формування своєї позитивної психологічної настанови на зустріч з аудиторією, на організацію взаємного контакту, на мажорну продуктивну взаємодію. Для цього можуть застосовуватися навіть окремі елементи аутотренінгових систем, прийоми інтеріоризації, екстеріоризації та інші.

Серед диференціальних особливостей учнів важливу роль відіграють вік і стать. Психолого-педагогічна наука накопичила величезний арсенал методів їх дослідження. Вони ефективні, якщо застосовуються системно, за різних обставин життя й діяльності, протягом значного проміжку часу. Чим різноманітніша палітра методів, прийомів і засобів дослідження системно використовується, чим триваліший за часом цей процес, чим більше різних умов дослідження, тим вищими є репрезентативність, надійність і валідність результатів. Будучи відокремленим від інших, жоден метод дослідження достовірного результату не дає. Особливо необхідно застерегти від неадекватного застосування методу, який набув останніми роками незаслужену популярність, методу тестів. Як правило, користуються ним несистемно, ізольовано від інших методів. Результати тестування надходять майже негайно (і це основний

і єдиний його позитив!), а тому метод найчастіше ідеалізується, гіперболізується без взаємодії з іншими методами дослідження. На нашу думку, зловживання цим зовнішньо зручним, але найбільш слабким з діагностичних методів стало однією з причин зниження якості оцінювання освіти не тільки в окремих навчальних закладах, а й у цілому в країні. Виявилася зруйнованою струнка система контролю теоретичної підготовленості учнів. Замість точності й надійності результату діагностики застосовується швидка зовнішня ознака контрольованості знань, її формальний, а не сутнісний рівень. Науці давно й добре відомо, що не поверхове, яке ігнорує індивідуальність, а ґрунтовне, гуманістичне ставлення до психолого-педагогічної діагностики дає можливість повернутися до досить об'єктивної картини сучасної освіти й відповідного сучасності рівня освіченості людей. Для цього наукою напрацьована й практично перевірена розгалужена й досконала система дослідницьких методів.

Серед них виділяються: спостереження, експеримент, метод експертних оцінок, метод незалежних характеристик, індивідуальна й групова бесіди й цілий ряд інших. Уже на одному з перших уроків учитель за рахунок економії навчального часу може провести таку бесіду для короткого знайомства з учнями. У деяких закладах освіти підтримується й розвивається традиція представлення нового для аудиторії викладача керівником – заступником директора, директором тощо. При цьому дається коротка характеристика позитивних якостей особистості вчителя, презентується його професійний досвід. Зі свого боку, викладач говорить кілька слів про себе, а потім пропонує те ж саме зробити учням. Такий організаційно-педагогічний зріз початку нових взаємин логічний і високоморальний, бо закладає фундамент «великого таїнства» – викладач, кажучи словами класика, починає «сіяти розумне, добре, вічне».

Вік як досвід життя учня має для вчителя значення в зв'язку з тим, що рівень розвиненості й стан психіки на нормативному рівні значно залежать саме від нього. Для учнів різних вікових категорій дидактика разом з педагогічною психологією дають різні рекомендації щодо тривалості навчального заняття, режиму навчальної роботи, застосування засобів наочності, стилю педагогічної діяльності викладача. Зрозуміло, що неможливо стилістично й методично однаково проводити навчальне заняття з учнями різного віку, оскільки рівні інтелектуальної, соматико-фізичної та емоційно-вольової зрілості представників різних паралелей, вікових груп

суттєво відрізняються. Причинами є різний життєвий досвід, різний рівень навченості й вихованості, загалом зрілості й готовності до спілкування, сприйняття нової інформації. Добре пам'ятаємо й ураховуємо ідею К. Ушинського про те, що «обставини формують характер людини...» У різні часи, на різних вікових етапах свого життя людина потрапляє в різні обставини. Тому ще одним важливим інформаційним фактором може слугувати регіон, місцевість, населений пункт, у якому людина провела раннє дитинство, де формується як особистість зараз. Кожна територія, кожний регіон має свої традиції, свої особливості в історії та сучасності, культурі, мові. Отже, знову спрацьовують зовнішні обставини життя й діяльності як системотвірні гуманістичні чинники. Саме до них і адаптується особистість, під їх впливом змінюються або трансформуються такі психічні утворення, як світогляд, риси характеру й звички.

Важливою характеристикою людини є її стать, належність до жінок або чоловіків. За всіма керівними документами, визнаними в соціумі моральними нормами, ці дві групи людей мають рівні права та обов'язки. Незалежно від статевої належності, хлопчики й дівчатка, дівчата й хлопці мають рівні права та обов'язки, рівні вимоги. Але матінка-природа все ж зробила жінок і чоловіків різними. І саме ці гендерні особливості змушений тонко й делікатно враховувати організатор навчального заняття. Відомо, що психіка дівчинки більш пластична, у неї краще, ніж у хлопчика, розвинена інтуїція, значно багатший емоційний світ, інші можливості деяких психічних процесів (емоцій, почуттів, сприйняття, мислення ...). Але інформацію зорового ряду, наприклад, краще сприймають хлопчики, а ось на складних і напружених заняттях у старших класах юнаки можуть показати нижчу, ніж дівчата, витривалість. Є й цілий ряд інших розбіжностей, які розумний і досвідчений викладач мудро й недемонстративно враховує під час організації та проведення свого уроку.

Серед особливостей, які необхідно враховувати педагогу, важливе місце посідають індивідуальні особливості кожного учня. Перший рівень серед них належить тим, під впливом і дією яких особистість формувалася з перших хвилин свого існування [7, с. 142]. Зовсім не випадково колись всесвітньо визнаний український радянський педагог Антон Семенович Макаренко, відповідаючи на питання молодої мами однорічної дитини про те, чи не час розпочинати виховання цієї дитини, відповів, що з цим мама вже запізнилася на рік. Як відомо, фундамент

особистості закладається саме в сім'ї, у її традиціях, способі життя, системі взаємин між її членами. Протягом життя людина проектує на світ усе те, що сформовано й виховано в неї саме в сім'ї. Тому для викладача важливо знати особливості тих традицій, моральних норм, за якими формувалася маленька людина, специфіку занять батьків, інших членів сім'ї, взаємин серед родичів. Проводячи індивідуальну бесіду, вивчаючи відомості з біографії учня, викладач коректно може їх урахувати у своїй професійній діяльності. Особливо це важливо під час проведення індивідуальної роботи й консультацій, додаткових занять з тими, хто пропустив урок тощо.

Спрямованість особистості учня «охоплює потреби, мотиви, світогляд, настанови й цілі» [4, с. 127] цієї особистості. Учителю корисно для вдосконалення навчального процесу мати про неї уявлення, щоб використовувати грамотно цю інформацію в процесі підготовки до уроків і безпосередньо на них. Ефективність викладацької роботи значно підвищується, коли ці складники внутрішнього світу учня відомі вчителю й ураховуються ним.

Ще Гіппократ разом зі своїми учнями розрізняв людей за типами вищої нервової діяльності, на підставі чого й була створена надалі теорія темпераментів. Зовсім не ідеалізуючи її, як і будь-яке знання, можна з упевненістю сказати про залежність особистості протягом усього життя від того, що заклала в неї природа на все це життя. Оскільки темпераменти з часом не змінюються, а лише камуфлюються завдяки трансформації рис характеру, викладач просто змушений як даність урахувати їх постійні вияви й особливості (що не можна зробити в процесі фронтального тестування без залучення інших методів!). Наприклад, ураховується здатність носіїв домінуючих холеричного й сангвінічного темпераментів негайно сприймати навчальну інформацію й реагувати на неї, швидко виконувати навчальні завдання. Водночас представники домінуючого флегматичного темпераменту потребують іноді тривалого часу для адаптації до нових умов, нового змісту матеріалу, нових особистостей навколо себе. А меланхоліки за темпераментом узагалі можуть вийти з системи навчальних взаємин унаслідок стресу, що зумовлений нерозумінням нового матеріалу або неконтактом з викладачем ... Дитяча, підліткова та юнацька психіка ще лише формується, а тому саме від педагога суттєво залежить успіх цього процесу й майбутнє психічне здоров'я учня.

Що ж до характеру як психологічної властивості, то варто підкреслити його постійну тенденцію до змін залежно від умов життя

й діяльності людини [3, с. 29]. Викладач може брати активну участь у цілеспрямованому формуванні необхідних рис характеру учня саме у взаємодії з ним. Досвідчені викладачі протягом усього періоду навчання спостерігають за змінами рис характеру своїх учнів, допомагають їм у розробці індивідуальної програми самовдосконалення та її реалізації.

У процесі навчання важливу роль відіграють здібності особистості дитини чи молодшої людини. У класах чи навчальних групах одночасно навчаються діти чи молоді люди з різними за змістом і рівнем розвитку здібностями. Загалом же знання специфіки здібностей учнів разом з інформацією про інші психологічні особливості дає можливість викладачеві найбільш конструктивно й вдало будувати урок.

У ході підготовки й проведення навчального заняття викладач як на усвідомленому, так і на інтуїтивному рівнях просто змушений урахувати психічні процеси, характерні для психіки кожної особистості. Серед них такі, як воля, емоції, почуття, мислення, мова, сприйняття, відчуття та інші. Крім того, неможливо навіть почати будь-який урок, не знаючи рівня попередніх знань, навичок і умінь кожного з учнів. Ця копітка й трудомістка робота аж ніяк не враховується під час виконаного навчального навантаження, але без неї продуктивність такого заняття різко знижується, зникає такий складник, як індивідуалізація навчання. Але ж учительська професія загалом, як і будь-яка інша творча професія, характеризується ненормованим процесом професійного мислення, цілодобовою емоційною напругою в процесі генерування ідей, адаптації до диференціальних та індивідуальних особливостей учнів.

Висновки. Отже, один з найбільш благородних видів професійної діяльності людини – професія вчителя, викладача – апріорі неможливий без знання й практичного застосування її суб'єктом досягнень найважливішої з гуманітарних наук – психології. Лише дуже докладне знання аудиторії, її диференціальних особливостей, індивідуальних особливостей кожного з учнів може дати вагоме зростання рівня знань, навичок і умінь, вплинути на якість особистості дитини чи молодшої людини, їх світогляд і життєві позиції. За даними дослідників, ефективність таких «психологізованих» навчальних занять, порівняно з «непсихологізованими», підвищується досить істотно – з 27 до 45% [1; 2; 3; 4; 6]. Водночас психологізація навчання вимагає від учителя значного підвищення уваги до своєї професійної кваліфікації, до глибокого оволодіння можливостями психологічного

дослідження й практичного застосування його результатів. Саме практичне застосування авторської педагогічної методики стає більш ефективним за умов психологізації всього навчально-виховного процесу. Саме це і сприяє

підвищенню якості подальшого навчання, засвоєнню нової інформації, набуттю нових умінь і навичок, а загалом – ефективності формування особистості й підготовки її до життя.

Список використаних джерел

1. Злобіна О. Г. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності / О. Г. Злобін, В. О. Тихонович. – К. : Наукова думка, 1995. – 288 с.
2. Крысько В. Г. Психология и педагогика: курс лекцій / В. Г. Крысько. – М. : Омега-Л, 2006. – 368 с.
3. Корольчук М. С. Психология: схеми, опорні конспекти, методики: навчальний посібник / Корольчук М. С., Крайнюк В. М., Марченко В. М.; за заг. ред. М. С. Корольчука. – К. : Ельга, Ніка-центр, 2007. – 320 с.
4. Савчин М. В. Педагогічна психологія: навчальний посібник / М. В. Савчин. – Дрогобич : Відродження, 1998. – 327 с.
5. Симонов П. В. Темперамент. Характер. Личность / П. В. Симонов, П. М. Ершов. – М. : Наука, 1984. – 214 с.
6. Трофімов Ю. Л. Інженерна психологія: підручник / Ю. Л. Трофімов. – К. : Либідь, 2002. – 264 с.
7. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 1999. – 608 с.

References

1. Zlobina, O. H. (1995). *The personality today: adaptation to social instability*. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian]
2. Krysko, V. G. (2006). *Psychology and pedagogy: course of lectures*. Moscow : Omega-L. [in Russian]
3. Korol'chuk, M. S. (2007). *Psychology: schemes, précis, techniques: study guide*. Kyiv : Elha, Nika-tsentr. [in Ukrainian]
4. Savchyn, M. V. (1998). *Pedagogical psychology: study guide*. Drohobych : Vidrozhennia. [in Ukrainian]
5. Simonov, P. V. (1984). *Disposition. Character. Personality*. Moscow : Nauka. [in Russian]
6. Trofimov, Yu. L. (2002). *Engineering psychology: textbook*. Kyiv : Lybid'. [in Ukrainian]
7. Hjelle, L., Zigler, D. (1999). *Personality Theories*. SPb : Piter. [in Russian]

Рецензент: Максимов О.С.– д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Маслов Валерій Сергійович
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл.,
72312, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1603>

Матеріал надійшов до редакції 17. 10. 2016 р.
Прийнято до друку 17.11.2016 р.

Information about the authors:

Maslov Valerii Serhiiovych
Melitopol Bohdan Khmelnytsky
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhia region, 72312, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1603>

Received at the editorial office 17. 10. 2016.
Accepted for publishing 17.11.2016.